

ДІАМАНТОВИЙ ПЕРСТЕНЬ

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

Дід сидів в глибокому вольтерівському кріслі, довгого чубука* тримав у правій руці; легке пасмо диму підіймалося з люльки, стелилося тонкими сивувато-блакитними цівками. На столі горіли дві свічки в мідних шандалах; жовтувате світло падало на сиву дідову голову з навислими над очима сивими бровами і довгими сивими вусами, воно грало і на діамантовому персні, що лежав перед дідом на столі. То був старовинний перстень з чудовим діамантом блакитної води, якийсь тоненький жіночий палець прикрашав він колись; в тьмяному світлі свічок чудовий діамант грав всіма вогнями одвічної краси і сили.

Кімната поринала в півтемряві. Густі тіні огорнули й по-стать бабуні, що сиділа в кріслі перед коминком. Дрова давно перегоріли, тільки жар, присипаний вже сивим попелом, кидав червонуваті зблиски на згорнені на колінах руки бабуні. Голова її притулилась до подушок крісла, – зігріта теплом коминка, бабуня куняла старечим, передвічним сном. В хаті було тихо, тільки старовинний

---

* Чубук (цибух) – порожнистий стержень люльки.

годинник у високій шафочці червоного дерева пронизував своїм низьким голосом: тік-так, тік-так, тік-так...

За стіною пливло життя, тут, в цій хатині, притулилися спогади.

— Ти хочеш знати історію цього персня? — озвався до мене дід, потягнув з чубука і загорнувся сивим сувоєм диму. — Тож слухай і не забувай.

I

Давно це діялось, у 1831 році, то був час польсько-російської війни. Революція спалахнула в Варшаві 29 листопада 1830 року. Вона вже готувалася давно. Незадоволення зростало, накопичувались непорозуміння. Та й не диво: конституційна Польща й монархічна Росія з'єднані під однією короною, то була спілка нетривала. Вже й самому Олександрові, наприкінці його царювання, наприкрілась була конституція польська. Вона й подобалась йому доти, доки сейм лише складав пишномовні подяки своєму доброжицеві, коли ж сейм почав виявляти волю дійсно вільної народної організації, — самовласникові російському те не засмакувало.

Краків і Литва! Невиразними натяками Олександр давав надію ляхам на приєднання до Царства Польського всієї території Литви, а та надія пустила коріння. Палка мрія поляків, — Польща в історичних межах 1772 року, — набувала в думках їхніх реальної можливості. Тим часом змінились політичні обставини. Олександр вже й на думці не мав здійснювати свої обіцянки, та й все російське суспільство, і реакційне, і ліберальне, не могло погодитись з тим, щоб віддати полякам Волинську, Подільську та Київську губернії, а поляки вважали їх частиною Польщі. Коротко мовлячи, медовий місяць шлюбу Польщі з Росією хутко закінчився, відносини зіпсувалися. Почалися з боку Росії утиски й приборкання конституції, з боку польського

громадянства – закладання таємних організацій, змови, таємні зносини з чужоземними дворами. До того ж сам Костянтин¹ своєю лютою вдачею, своїми суто монархічними світоглядами, презирливим відношенням і до конституції, і до вільної надії викликав своїми нетактовними вчинками раз по раз обурення й образу. Багато польських офіцерів позбавили себе життя з-за несподіваних образ цесаревичевих. Коли ж престолу російського осів Микола Перший, відносини ще погіршали. Микола був самовладником з голови до п'ят, самовладність то була його плоть, його кров. Конституція польська була для його як сіль в оці, воля слова, воля друку, воля зібрань, – безглуздям здавалось йому все те, і перша міра його була цензура в Польщі. Коли ж революція двадцять шостого грудня² виявила тісний зв'язок польських таємних товариств з Південним Товариством, – долю Польщі було вирішено в серці царевім. Почались репресії, страшні кари...

А в Європі скрізь шумували повстання народів. Почуття скривдженої волі і національної гідності охопили всі народи. Людина виросла. Кожен почував себе перш за все сином своєї нації і вільною людиною, зі зброєю в руці готовий він був обстоювати святі «права людини». І була віра в можливість всього неможливого! Ще тінь Наполеона витала над Європою, і всі розуміли, що геній може здолати все: створити держави, зруйнувати їх, перекроїти всю мапу Європи. Мов над пожарищем сполохані голуби, літали гарячі революційні вірші: Томаса Мура до ірландців, Байрона до греків, Міцкевича до поляків, до росіян, Рилєєва до всіх...

Нарешті спалахнула революція у Франції. Микола Перший вважав своїм завданням гасити не тільки-но в себе,

---

¹ Костянтин Павлович – російський великий князь, брат Миколи I, на цей час був намісником російського імператора в Царстві Польському.

² Йдеться про повстання декабристів 26 грудня 1825 р.

а й в усіх європейських державах найменший прояв духу волі і вирішив оголосити війну Франції. В першу голову мало виступити польське військо. Всі фінанси Царства Польського наказано було повернути на майбутню війну*.

Це було останньою краплею, що перевершила чашу. З Францією Польща воювати не могла! З Францією були зв'язані в поляків найкращі спогади. Франція перша оголосила великі лозунги волі, Франція перша простягла руки помочі розшарпаній Польщі, – польські офіцери не мали битися з французами проти волі.

Так спалахнуло повстання в Варшаві.

Костянтина мали вбити, та замах не вдався. Ще ватаги повстання хтіли надати рухові лояльності, ввести павідь народну в береги, але Микола Перший того не визнав. Війну було оголошено. В маніфесті Микола звертався короткими грізними словами до війська: «Мы приказали нашим верным солдатам идти против бунтовщиков и истребить их. Знайте, что Бог предназначил нас для водворенья порядка среди всех народов, но прежде всего вы должны нам возвратить Польшу, временно оторванную бунтовщиками».

Військо російське рушило. Обурення проти «бунтовщиків» було велике, не тільки реакційні кола, навіть Пушкін озвався на повстання нації відомим віршем «Клеветникам России», і той вірш всім був на вустах. Серед масового офіцерства закипіли шовіністичні настрої: «низкопоклонная, невежественная» шляхта насмілилась вимагати від Росії того, що й сам Наполеон не наважився вимагати! Роздушити осине гніздо. До чорта їхню конституцію! Тільки невеличка частина молодих інтелігентних офіцерів, причетних в тій або іншій мірі до повстання двадцять шостого грудня, – не спочували війні, вважаючи претензії поляків на Волинь, Київщину й Поділля безпідставними, вони з по-

---

* Можлива неточність. За наказом царя російське і польське війська збиралися в похід на революційну Бельгію, яка тоді виступала своєю незалежністю.

вагою ставилися до нації, що повстала, щоб вирвати свою Вітчизну з рук тирана!

Але таких було небагато, решта офіцерства кипіла, рвалася до бою, та справи затяглися, війна починалась не так, як треба.

Врятований своїм камердинером, Костянтин втік з Варшави, і коли генерал Герштейцвейг другого ж таки дня прилетів до цесаревича на мизу Вержбу і пропонував йому за чотири години придушити все повстання й запровадити спокій в місті, Костянтин не погодивсь на те, втрачав час на миротворчі заходи і аж коли впевнився, що повстання має метою незалежну самостійну Польщу, — подався з усім своїм військом до російських кордонів. В цьому вчинкові не було ні краси, ні завзяття, ні державної мудрості. Він обурих офіцерство. Та й саме російське військо стягалося поволі: момент війни був нагідним для поляків, а не для нас. Великі частини російського війська щойно повернулися після турецької кампанії знеможені і війною, і хворобами, були розташовані по всій безмежній просторі Росії, і треба було значного часу, щоб, маючи тогочасні засоби транспорту, зосередити їх і збити в один кулак. Польща мала на той час перевагу: військо польське, і вимуштроване, і всім заосмотрене, налічувало тридцять п'ять тисяч чоловік: дві дивізії піхоти, в кожній дивізії три піхотні бригади, одна артилерійська, всього двадцять дев'ять батальйонів — двадцять вісім тисяч чоловік. Кавалерії тридцять вісім ескадронів — сім тисяч коней та артилерія — сто шість гармат. Та ще було до розпорядку тридцять п'ять тисяч запасу. Це військо сильне, здорове, добре вимуштроване, сконцентроване на невеликій території, до того ж охоплене великим патріотичним піднесенням, — палало і рвалось до бою.

Не знайшлося проводиря! Коли б хоч пів-Наполеона! Хо-хо! — підзатягнувся дід люлькою. — Хо-хо! — подав він знов по довгій паузі. — Хтозна, як би й закінчилася справа!

Проводиря не було! Кожен офіцер палав завзяттям, а того завзяття, що став би на чолі всіх і сміло, не оглядаючись, певний своєї перемоги, в захваті січі повів би своє військо до бою, – такого не було. Хлопицький не виправдав надій польського народу. Марно тратив час на дипломатичні порозуміння з Петербургом і давав тим можливість нам концентрувати військо, намагався стримати революційний рух, тримався всіми силами організації революційних повстанських частин і тим пригашував вогонь, що мав розжевритись на всю країну... А час летів...

На заяви і пропозиції польських посланців цар відповів маніфестом до російського народу, скликаючи його до війни проти ляхів-бунтарів, що запосіяли таку «ужасную измену».

Першого січня фельдмаршал Дибич-Забалканський озвався до поляків маніфестом, він ознаймив в ньому, що імператор доручив йому командування армією, якій «предназначено положить конец беспорядкам, охватившим Царство Польское», і закінчувалася прокламація: «преступное упорство я сумею наказать с непоколебимой строгостью».

А в Польщі час збігав намарно! Зрештою Хлопицький зрозумів, що війна невідклична, і закінчив тим, що зрікся свого диктаторства.

25-го січня 1831 року сейм оголосив, що нарід польський, репрезентований сеймом, ознаймує свою незалежність і право віддавати свою корону тому, кого він вважатиме гідним носити її, «хто дасть найсвятіші гарантії того, що свято й непорушно заховуватиме народну волю».

Рубікон було перейдено: годі було просторікувати, треба було братися до зброї!

Дід блимнув очима з-під навислих брів і провадив далі, вже старечий голос його набирав сили молодості і колишнього завзяття.

— Я вже казав, що ліберальна частина офіцерства, та, що не забувала заловітів декабристів, визнавала права поляків. Ми чекали багато від польської війни, вважали, що революція може перекинутись і на Росію, що лозунг— «воля й знищення кріпацтва» може підняти народні маси і наше козацтво. Багато мрій шумувало в молодих головах.

А тим часом армія російська важко, забарно, а таки невпинно сунула до Царства Польського, і 6 лютого 1831 року фельдмаршал Дибич перейшов польський кордон.

Отже, 6 лютого зійшлися дві армії на Гроховому полі: армія народу, що вийшов на смертельний бій за свою волю, за право на життя, і слуги царські, що вийшли з наказу царського віддати своє життя за право самовладця душити волю, топтати нації, закріпачувати народи.

Але війна сама по собі, минаючи причини, що звели армії на полі січі, має якісь чари, що опановують вояком. Коли бачиш перед себе озброєне військо ворога, озброєне могуте, що от-от кинеється на тебе, — шалене-шалене бажання перемогти охоплює людину. Е, хіба тепер розуміють, що таке війна, тепер не війна — різниця! Нема захвату, нема поезії, нема завзяття. Є холодний розрахунок — знищити щонайбільшу частину ворога. В наші часи війна мала свій ореол, це був герць найвищих сил людського духу: завзяття, презирство до смерті, сила волі, шалений героїзм, життя за товариша, повага до співборця, ганьба довічна тому, хто не кинувся б з добутою шаблею один на п'ятьох, хто повернув би спину ворогові! Тоді були завзятці! На дуелі під дулом пістоля їли вишні, на полі січі, бачачи неминучу перемогу суборця, пускали собі кулю в лоба. Завзятці мали право на війну, а тепер!..

Дід сердито махнув рукою і загорнувся серпанком диму.

— І ось, — провадив він далі, — зійшлися ми на Гроховому полі. Деякі офіцери, особливо штабні, сміялися, жартували, казали, що після першого залпу вчуємо польську команду:

«Бронь до води, сам до лесу!» або: «Пан за пана заховайсь!»
Але на Гроховому полі ми зустріли героїв!

Очі дідові спалахнули, обличчя зашарілось:

— Ти того не розумієш, а воїн воїнові брат! Страхоподство ворогове викликає презирство до нього, завзяття — повагу. На Гроховому полі полягло чотирнадцять тисяч поляків, чотирнадцять тисяч найкращих синів отчизни. З нашого боку не менше. Коли б не героїзм польських солдат, війну було б скінчено на Гроховім полі!

Не забуду ніколи однієї картини, — провадив він далі, дивлячись через мою голову в якусь далеку темну далечінь. — Ми ще не брали участі в бою, а навколо кипіло, жило, дим, вогонь, каміння, бомби зривались за нами й перед нами. Гвалт, залпи пострілів, стогони гармат. Повітря вгиналось під льотом бомб. Ми ще стояли. Підскакав ад'ютант, заграла сигнал — в атаку, зашелестіли прапори, ми змахнули палашами й ринули в бій. Поляки здригнулись, не встояли проти нашої атаки. Сивий командир їхній з добутою шаблею кинувсь наперед. Хтось з наших одним змахом палаша одтяв йому з шаблею руку. Але він не впав. Спливаючи кров'ю, він озирнувся до своїх і крикнув голосом, що не забуду довіку: «Поляки! До зброї! За матку отчизну!» — припав коневі до шиї і, спливаючи кров'ю, кинувсь наосліп вперед. Поляки за ним.

Ми збились груди з грудьми. Ляцало залізо, тріщали кості, розсатанілі коні топтали і рвали один одного. Нас обстрілювали з двох боків. Земля, каміння, ківери, каски, уламки лафетів літали в повітрі. Повітря гоготало... Крики, прокльони... Пекло кипіло навколо. Нічого не пам'ятаю. Знаю тільки, що ми, кірасири*, прорвали польську піхоту і погнали кінноту... Нарешті почувся сигнал — «отбой!». Бій закінчився.

---

* Кірасири — вид важкої кавалерії XVI–XX століть, вершники якої були захищені кірасою.